

KÖNYVISMERTETŐ

Botár István: *Havasok keblében rejtező szép Csík. A Csíki-medence középkori településtörténete.* Opitz Archaeologica 15. Martin Opitz Kiadó. Budapest, 2019, 655 oldal, 598 kép. ISBN 978-963-9987-64-1

A kiadó régészeti sorozatának 15. kötete az első erdélyi témájú monográfia. A Martin Opitz ezúttal is példásan igényes kivitelű kötettel jelentkezett, méltó köntösbe öltöztetve a nem kevésbé értékes kéziratot.

Botár István neve ismerősen cseng a Székelyföld középkorával, Csík településtörténetével foglalkozó középkorász kutatók (történészek, régészek, művészettörténészek stb.) számára, hisz az említett térségek múltját fürkészi immár több mint két évtizede. A kötet az Eötvös Loránd Tudományegyetemen megvédett doktori disszertációjának bővített, helyenként átdolgozott kiadása.

A monográfia két nagy tartalmi egységre tagolható. Az első az értelmező-elemző, a kutatásokat strukturáltan bemutató, az eredményeket összegző rész, melyet egy több száz oldalas, igen részletes adattár követ. A tartalomjegyzék a dolgozat jól átgondolt, logikus szerkezetéről, a középkori településtörténet különböző vetületeinek alapos feldolgozásáról, a vállalkozás ambiciózus voltáról árulkodik.

A bevezető részben a térbeli és időbeli határok kijelölése mellett röviden a környezeti viszonyokról kapunk képet. Bár a kutatás kronológiai végpontjai a 10. századtól a 16. századig terjednek, a korszakhatárokat nem kezeli mereven, forrástípustól függően lefele (régészeti leletek) vagy fölfelé (írott források) tágitva azokat.

A kutatástörténeti előzmények, a helytörténeti, egyház- és művészettörténeti munkák, monográfiák mondhatni teljes körű, kritikus értékeléséből kiderül, hogy a Csíki-medence földrajzilag és gazdaságilag periférikus helyzete a múltkutatásban is tetten érhető. A középkorkutatás mostoha sorsa a szocializmus éveiben a középkoros régészet teljesítményével is jól illusztrálható. Szembeötlő az 1999 előtti, illetve az utána következő években, többnyire műemlék-felújítások keretében végzett régészeti kutatások száma közötti hatalmas kontraszt. Sarkosabban fogalmazva 1999 előtt nem beszélhetünk érdemi középkori régészeti kutatásról.

A kutatás forrásait és módszertanát taglaló fejezetben, a régészeti és történeti források nyújtotta értelmezési lehetőségek és korlátok pontos

felvázolásán túlmenően, a vizsgálódásba bevont forráscsoportok bősége és sokszínűsége tárul elénk. A Botár István által követett módszertan lényege, hogy a voltaképpen régészeti tárgyú dolgozatban, Csík középkori településtörténetének rekonstrukciójában a régészeti mellett történeti, helynévtani, környezettörténeti, egyháztörténeti és néprajzi forrásokat és módszereket is alkalmaz. Teszi mindezt kellő arányérzékkel és szakmai jártassággal, szerzőnk ugyanis mindvégig biztos kézzel nyúl a különböző tudományterületek forráskritikai és módszertani eszköztárához.

A sokoldalú megközelítést egyrészt Székelyföld, benne Csík történeti forrásadottságainak szegényes és kései volta, másrészt a régészeti értelmezés és vizsgálat korlátai teszik indokolttá. A csíki székelyeket 1324-ben említi először oklevél, és a következő évszázadban elvétve felbukkanó írott kútfők száma csupán a 16. században kezd szaporodni. Az ekkor születő adólisták, katonai összeírások, illetve a plébániatemplomok laj-

stroma alapján kirajzolódik előttünk az a csíki falurendszer, amelyet nagyjából napjainkban is ismerünk. A korábbiakban jelzett metodológiai sokrétűség a régészeti jelenségek és leletek értelmezését is meghatározza. A múzeumi gyűjtemény középkori leletanyagának feldolgozása, számos terepbejárás és régészeti ásatás mellett olyan korszerű módszerekkel is találkozunk, melyekkel olykor fontos (főként a korai időszakra, Árpád-korra vonatkozó) kérdéseket sikerült tisztázni: C14-es vizsgálatok, dendrokronológia, légi fotózás, embertani vizsgálatok, régi térképek felhasználása.

Önálló tanulmányként is fölfogható a régészeti források keretén belül vizsgált edényművesség. Lényegében ez az első átfogó, részletes, morfológiai jegyek alapján összeállított, megbízható keltezéssel rendelkező csíki középkori edénytípológia. A kutatás fontos eredménye, hogy az Árpád-kori kerámialeletek sem formavilágukban, sem keltezésükben nem különböznek az erdélyi edényművesség egyéb termékeitől, a szakirodalomban hangoztatott kerámiaarchaizálás pedig csak a 14. században igazolható.

A monográfia gerincét a Csíki-medence középkori településhálózatát alkotó elemek szisztematikus, alfejezetekbe szerkesztett tárgyalása, elemzése alkotja. Ennek nyitánya egy hiánypótló, Csík kora és késő népvándorlás kori településhálózatának és népesedési viszonyainak kérdéseit szintetizáló alfejezet.

A Kárpát-medencei középkori településhálózat alapegységének tekintett falvokról Botár kutatásai több fontos megállapítással szolgálnak. A leglényegesebb talán annak a rögzítése, hogy a földrajzi környezeti adottságok okán a csíki településhálózatban a középkor folyamán jelentékeny változások nem történtek, a települések szerkezetében azonban kitapintható és igazolható egy, bizonyos vonatkozásaiban további kutatásokat igénylő, belső dinamika. A régészeti adatok egyértelművé teszik, hogy e településrendszer kezdetei a 11–12. századra tehetők, míg a mai települések külterületéről hiányzó késő középkori leletek arra utalnak, hogy az Árpád-kor végére kialakultak a lényegében máig fennálló faluhatárok. Az egymás szomszédságában álló kisebb falvak a területnövekedés és halmazosodás folytán a középkor végén többnyire összeolvadtak, egyesültek. A székely beköltözés településtörténeti hatását elemezve Botár arra a következtetésre jut, hogy a csíki tájakra a 13. század első felében érkező székelyek kész településrendszert találtak, amelyet fenntartottak, illetve a későbbiekben bővítettek. A szegek és tízesek problémakörében is releváns megállapításokat olvashatunk: míg a szegek térben elkülönülő településrészt jelöltek, és korábban (akár a 13. században már) adatolhatók, a kétségtelenül középkori eredetű (katonai, társadalmi, gazdasá-

gi?) tízes szervezet többnyire belterületi alegységeket jelölt, és csak a kora újkortól használták különálló településrészek megnevezésére, így a középkorban nem tekinthető településtörténeti tényezőnek. A falvakat tárgyaló alfejezet a kora és késő középkori házak formai és szerkezeti jegyeik alapján készített tipológiájával zárul.

A településhálózat elemei közül az egyházi épületek és egyházszervezet kutatásának méltán tulajdonít kiemelt fontosságot a szerző, az abból nyerhető adatok ugyanis nem csupán az egyházi, hanem a világi realitások számos vetületét is érintik, így a településtörténeti vizsgálatok talán legfontosabb pillérét képezik. Egészen imponáló az utóbbi két évtizedben, a műemléki beavatkozások mentén megejtett régészeti ásatásokon, falkutatások során azonosított korai, 11–12., illetve 13. századi falrészletek (főként hajófalak) száma, akárcsak azon, korábban lappangó elemek (faragványok, építészeti részletek vagy éppen faelemek) mennyisége, amelyek a keltezések pontosítása mellett arról is tanúskodnak, hogy Csík Árpád-kori építészete eddigi elképzeléseinkkel ellentétben színesebb és színvonalasabb volt. Alapos és körültekintő elemzést kapunk az alaprajzi kategorizálásokon túl templomablakokról, keresztelődencékről, szentségtartó fülkékről, ajtókeretekről, oltárasztalokról, szobrokról stb., kisebb alfejezetekben a tornyokról és sekrestyékről. A cinteremfalak komolyabb védelmi funkciójának cáfolatára felhozott érvek megállják helyüket. A középkori egyházi topográfiában fontos szerepet betöltő kápolnák vizsgálata, alaprajzuk, elhelyezkedésük és rendeltetésük szerinti osztályozása is úttörő vállalkozás. A kötet számos megfontolandó egyháztopográfiai észrevétele közül csupán a falvak és plébániák viszonyát érintő elemzés egyik legjelentősebb következtetését emelném ki: a régészeti és helynévtani adatok, illetve bizonyos templomok topográfiai helyzete alapján joggal feltételezhető, hogy a csupán késő középkori forrásokban említett filiális települések kezdetei a plébániatemplomok építésének idejére helyezhetők. A 13. század második felében zajló templomépítési hullámmal Botár a székelyek megtelepedésével hozza összefüggésbe. Az egyházi épületeknek szentelt fejezetben így ismételtén támogatást nyer a településhálózat kapcsán kifejtett koncepció, amelynek értelmében a Csíki-medencébe érkező székelyek az Árpád-kor korábbi századaiban kikristályosult világi és egyházi szervezeti kereteket találtak.

Az írott forrásokban csak az újkor hajnalán említett, régészetileg csupán néhány esetben kutatott késő középkori kúriákkal kapcsolatosan érdekes megfigyelés, hogy ezeknek nincs korábbi előzményük. Faluszéli topográfiai elhelyezkedésük pedig arra utal, hogy a csíki nemesi birtokok kialakulása, a nagyobb telekigényű kúriák építé-

se a falvak telek- és utcahálózatának a kialakulása után történt. Alaprajzilag az udvarházak több csoportba sorolhatók, a forrásokból pedig az is kiolvasható, hogy az építési anyaguk nem föltétlenül utal építőjük rangjára.

A csíki középkori várak kérdéskörét a szerző tágabb, székelgyöldi viszonyításban elemzi. Az öt ismert (a falvaktól és főutaktól nagyobb távolságra fekvő, többnyire kisebb alapterületű) vár építését a székelgyek érkezése előtti Árpád-kori elit ténykedéséhez köti, lényegében tehát magánváraknak tekinti. A középkori településtopográfia utolsó elemeként a közlekedési útvonalak rekonstruálásával találkozhatunk. Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó következtetése, hogy a medence belsőjében már a 14. század elejére kialakult a ma is használt jelentősebb utak hálózata.

A településtörténeti kutatások szempontjából releváns történeti helynevek kérdésköre önálló fejezetet kapott. Helytálló az a meglátás, amely a területre vonatkozó névtörténeti adatok és a régészeti források vallomása között feszülő ellentmondásokra mutat rá. Botár invenciózus elemzése arra figyelmeztet, hogy a kései (16–17. századi) írott forrásokban fennmaradt helynevek esetében nem zárható ki eleve a korai, akár Árpád-kori eredet, illetve, hogy a helynévtani és régészeti adatok összevetése érdemleges következtetésekhez segítheti a Csíkhöz hasonlóan kínos forrásszegénységgel küszködő Székelgyöld középkorának kutatóit.

A középkori környezeti viszonyoknak szánt fejezet két fontos következtetéssel szolgál. Az első, hogy a falvak részben pataki menti, hegyláb, másrészt síkságon, mocsaras árterek szélén fekvő települések, tehát párhuzamosan van jelen a hegyvidéki, síksági és ártéri gazdálkodás. A másik arra vonatkozik, hogy a középkorban a mainál jóval kedvezőbb klimatikus viszonyokkal kell számolni a Csíki-medencében, aminek a településtörténetre is jelentős hatása lehetett.

Az eddig részleteiben vizsgált témák után Botár István Csík középkori településtörténetre vonatkozó végkövetkeztetései szintézisével zárja a könyv első tartalmi egységét. Ebben több, a székelgyek előtörténetére, vándorlására és a mai Székelgyöldön történő megtelepedésére vonatkozó, további elemzésre és vitára sarkalló felvetés is helyet kapott. A szerző Csík középkori

településtörténeti rekonstrukcióját érintő kulcsfontosságú megállapításai: 1. A 11–12. századtól adatolható első települések, majd a 12. században megszilárduló falu- és templomhálózat a magyar királyság vármegyei intézményrendszerébe tagolódott, népességét pedig alapvetően a lovas-katonai feladatokat ellátó magyarok adták. 2. A 13. században a templom- és településhálózatban, valamint a helynévanyagban adatolt változások a székelgyesség betelepülésével magyarázhatók, akik átveszik és alakítják, vagy éppen felszámolják a korábbi településhálózat elemeit. 3. A késő középkor utolsó évtizedeiben a nagyobb, templomos falvak magukba olvasztották a szomszédos kisebb településeket. Ugyancsak a késő középkorban a helyi előkelők ténykedésére utalnak a templomátalakítások (szentélyek újjáépítése), a filiális falvakban felbukkanó kápolnák, illetve a falvak szélén, kiterjedt telkeken felépített, bonyolultabb alaprajzú udvarházak.

A kötet 365 oldalas, minden részletre kiterjedő, a középkori települések névsorrendje alapján rendszerezett adattárral folytatódik. Ebben a településekre (összesen 49) vonatkozó írott források és régészeti lelőhelyek (ezen belül a templomok, kápolnák) aprólékos ismertetésén túl gyakran rövid történeti értékelést is kapunk. Az adattári tételekhez rendkívül gazdag képanyag tartozik.

A kötet végén angol és román nyelvű összefoglaló, illetve kiterjedt bibliográfia szerepel.

Említésre méltó, hogy a szárazabb szakmai okfejtéseket a fejezeteket záró összegzések könnyedebb, közérthetőbb, olvasmányosabb stílusával elegyíti, így a könyv a tudományos közösség mellett a téma iránt érdeklődő szélesebb közönség számára is érthetővé, befogadhatóvá válhat.

Botár István monográfiája nem csak a Csíki-medence és a tágabb Székelgyöld középkori történetét kutatók vagy az iránt érdeklődők számára megkerülhetetlen mű, hisz számos felvetésének, analógiát szolgáltató adatának erdélyi vagy akár Kárpát-medencei relevanciája van. Benkő Elek Székelgyöld-szintézise és Keresztúr-széki topográfiája, Sófalvi András sóvidéki dolgozata, illetve az udvarhelyszéki várakról és erődített helyekről írt monográfiája után Székelgyöld középkortörténetének irodalma újabb referenciaművel gazdagodott.

Györfi Zsolt

SZERZŐINK

Botár István régész, Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda
botaristvan@yahoo.com

Gy. Dávid Gyula építész, Szigetszentmiklós
davidgyula2012@gmail.com

Győrfi Zalán, régész, Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely
gyorfizalan@gmail.com

Laczkó Nándor geodéta (topográfus), Cloudscale Digital KFT, Csíkszereda
cloudscaledigital@gmail.com

Nyarádi Zsolt régész, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely
nyaradi_zsolt@yahoo.com

Pánczél Szilamér régész, Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely
pszilamer@gmail.com

Pethe Mihály geofizikus, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
pethe.mihaly@mnmu.hu

Sidó Katalin régész, Maros Megyei Múzeum, Marosvásárhely
benjikatka@yahoo.com

Sófalvi András régész, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely
sofalvi@hotmail.com

Szabó Máté régész, HUN-REN BTK Régészeti Intézet, Budapest
szabo.mate@abtk.hu

Székely Miklós művészettörténész, MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest
szekely.miklos@abtk.hu